

DOI: 10.32347/2076-815X.2024.85.295-304

УДК 75.052:24-523.6(512.33):[726:28-523.42(511.22)]

кандидат архітектури **Куїдер Резга**,
rezga.kouider3@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1843-1605,
доктор архітектури, професор **Слепцов О.С.**,
sliptsov.os@knuba.edu.ua, ORCID: 0000-0001-5441-5453,
доктор архітектури, професор **Дьомін М.М.**,
deminmaster@gmail.com, ORCID:0000-0002-3144-761X,
доктор архітектури, професор **Товбич В.В.**,
tovbych@gmail.com, ORCID:0000-0002-4794-4944,
кандидат архітектури, доцент **Хараборська Ю.О.**,
kharaborska.iua@knuba.edu.ua, ORCID: 0000-0002-0308-1753,
Київський національний університет будівництва і архітектури

НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕЧЕТЕЙ АЛЖИРУ

Проаналізовано специфіку становлення ісламської архітектурної школи Алжиру. Архітектурна періодизація мечетей Алжиру виглядає більш укрупненою порівняно з історичною періодизацією, оскільки орієнтована не на зміни в політичному устрої, а на появу змін в ісламській архітектурній школі. Всього можна виділити шість архітектурних періодів будівництва мечетей Алжиру, які виявляють тенецу мечетей, поступовий відхід від арабських першозразків до місцевого магрибського типу, удосконалення його і відхід в бік декорування, на пізньому етапі – поява запозиченого типу османської купольної мечеті з розвиненим внутрішнім двором з фонтаном і галереями. Спостерігається вплив автентичного для Марокко і Алжиру магрибського типу мечетей на суміжні країні, зокрема, на Туніс та Лівію.

Ключові слова: мечеті; Алжир; національні особливості; Марокко; Алжир; Туніс; Лівія.

Постановка проблеми. Порівняно з ісламськими архітектурними школами арабських країн чи Туреччини ісламська архітектурна школа Алжиру відома значно менше. Разом з тим, вона являє собою досить унікальне явище, оскільки сформувалась на стику багатьох культур, як місцевої – берберської, так і привнесених зовні – арабської та османської. Унікальним явищем стало формування в долині річки Мзаб архітектурної школи хариджитів, заснованої виключно на місцевих традиціях і захищеної пустельними умовами від будь-яких зовнішніх впливів. Отже, в межах Алжиру є території з більшим впливом місцевих берберських традицій, це території, більш наближені до Марокко, на

заході країни (м. Оран, Маскара, Тлемсен), території на узбережжі і на сході на кордоні з Тунісом під дією мультикультуралізму і пустельні території в долині Мзаб з автентичною автохтонною культурою.

Мета статті полягає в наступному: виявити особливості ісламської архітектурної школи Алжиру і основні архітектурні періоди будівництва мечетей з притаманними їм особливостями, співставити історичні і архітектурні періоди, охарактеризувати мечеті на кожному періоді.

Актуальність теми дослідження визначається тим, що в Алжирі збереглась унікальна спадщина ісламської архітектури, яка сформувалась на стику багатьох культур – місцевої магрибської, хариджитської, арабської, персидської, османської, іспанської, португальської, під впливом архітектурної спадщини часів Римської імперії та Візантії. Сьогодні в Алжирі існує понад 17000 старих і нових мечетей.

Найбільш трагічною сторінкою в історії Алжиру був період французької колонізації, який розпочався в 1830 році і тривав до 1965 року. Цей період відзначився утисками національної культури і масовим руйнуванням мечетей як символів національної ідентичності народу.

Ситуація з охороною історичних мечетей і будівництвом нових мечетей змінилася лише після 1963 року.

Держава Алжир провадить активну політику в галузі охорони і реставрації спадщини ісламської архітектури, що регламентується законами і державними програмами.

Порівняно з мечетями інших мусульманських країн, мечеті Алжиру відомі значно менше. Унікальність мечетей Алжиру полягає в тому, що їх архітектура формувалась на стику одразу багатьох культур.

Методи дослідження: для вирішення поставлених задач використано: метод історичного аналізу, метод порівняльного аналізу, графо-аналітичний метод, іконографічний метод і метод системно-структурного аналізу. Для дослідження залучалась архівна джерельна база і матеріали виконаних автором натурних обстежень мечетей.

Структура дослідження і вибрана методика дослідження покликані створити джерельну базу для здійснення комплексних пам'яткоохоронних і реставраційних заходів, а також для проектування сучасних мечетей в національних формах, оскільки уряд Алжиру здійснює комплексні заходи з відродження втрачених в період французької окупації Алжиру ознак національної ідентичності, сприяти відновленню втраченої спадкоємності розвитку ісламської архітектурної школи Алжиру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема полягала в тому, що відсутні українські наукові джерела, в яких детально аналізується архітектурна

спадщина мечетей на теренах Алжиру, тому опрацьовувалась англомовна наукометрична база останніх років:

- джерела, присвячені канонам мечетей, їх архітектурі [1,2],
- джерела, які визначають характер взаємодії «природне середовище – будівля» [3],
- спеціалізовані реставраційні джерела [4,5].

Основна частина.

Ісламська архітектурна школа Алжиру сформувалась на тлі історичних змін, постійної зміни правлячих династій, а також під впливом специфічних природно-кліматичних умов та етнічних особливостей.

На ранніх періодах ісламська архітектурна школа Алжиру знаходилась під впливом давньоримської та арабської архітектури, частково під перськими впливами, але поступово в ній відчутнішими ставали суто національні ознаки. Спочатку магрибська архітектура в основному засновувалась на тих самих принципах, що і оборонна архітектура, що зумовила простоту форм, оборонний характер мечетей, форму мінаретів і їх функцію сигнальних башт, бездекоративність на ранніх періодах, простоту об'ємно-просторової композиції, зменшення ролі або відсутність внутрішнього двору. Водночас для ісламської архітектурної школи Алжиру був характерним відхід від функціональності до декорування.

Періодизація будівництва мечетей Алжиру відрізняється від історичної періодизації, оскільки один архітектурний період може об'єднувати кілька історичних періодів. Історична періодизація склалася відповідно до зміни правлячих династій, а архітектурна періодизація виявляє періоди, коли відбувались зміни в розплануванні, об'ємно-просторовій композиції, формах елементів, зміні конструктивних схем чи декоруванні мечетей різних періодів.

Всього виділяють 13 історичних періодів, з них 1, 3 та 6 періоди – це арабське правління, 2 період – період персидської династії Ростемідів, 4,5,7,8,9,10 періоди правління місцевих берберських династій в основному з берберів Західного Магрибу-Марокко, 12 період – правління Османської імперії. Мечеті Алжиру періоду правління Альморавідів, Мерінідів і Абдалвадидів (Зіаніди, Бану Зіан) зосереджені в м. Тлемсен, мечеті Османської доби збереглися в м. Алжирі і Константині.

Встановлено, що сформувались такі специфічні прийоми розташування мечетей в міському середовищі: в міському центрі на перепланованій головній магістралі, в середньовічному міському центрі на головній магістралі, під кутом до головної магістралі, на другорядній вулиці, в глибині кварталу, на горі, у фортеці, при палаці. Оскільки історичні мечеті зводились в містах-

фортецях з середньовічною нерегулярною системою вулиць, розташування багатьох мечетей не відповідає сучасним прийнятим в світі нормам евакуації.

Доведено на прикладах основних міст-центрів ісламського будівництва в Алжирі, що в їх основі завжди була укріплена фортеця-касба з системою середньовічної вуличної мережі. В місті завжди була головна мечеть – Джамаа Ель Кебір – розміри якої залежали від функцій міста і кількості населення, та кілька менших квартальних мечетей.

За часів колонізації французька влада провела кардинальне перепланування вуличної мережі основних міст Алжиру, в результаті чого на місці безсистемної середньовічної забудови з'явилося регулярне розпланування з широкими прямими бульварами, прямокутними кварталами і площами.

В мечетях Алжиру зустрічається два основних типи планувань мечетей – арабського колонного типу з навами паралельними кіблі та з навами перпендикулярними кіблі і тип османської багатокупольної мечеті з розвиненим внутрішнім двором і обхідними галереями. Роль відкритого внутрішнього двору в мечетях магрибського типу, який сформувався під безпосереднім впливом природно-кліматичних умов Алжиру, є не такою значною, як внутрішнього двору в мечетях Османської імперії.

Похідним від арабського типу колонної мечеті є і планування хариджитських мечетей, однак в них внутрішній простір розділений на кілька осібних молільних приміщень, розділених стінами.

На основі аналізу планувань мечетей різних періодів можна простежити, як відбувалась трансформація планувань: від основного арабського типу плану колонної мечеті на ранньому періоді шляхом поступової модифікації, появою нашарувань інших культур, в тому числі давньоримської, візантійської, османської. В результаті сформувались два основні типи планів колонних мечетей.

Доведено, що вимагає удосконалення нормативна база розрахунку чисельності вірних в історичних мечетях, велика кількість мечетей не відповідає сучасним протипожежним і евакуаційним нормам.

Специфіка об'ємно-просторової композиції мечеті магрибського типу полягає в тому, що наявність купола для неї нехарактерна, роль його набагато менше, ніж в мечетях османської ісламської школи, натомість застосовується принцип контрастного поєднання горизонтального простого об'єму мечеті з вертикаллю мінарету, що складається з кількох зменшених догори і поставлених одна на одну призм.

Об'ємно-просторова композиція мечетей магрибського типу більш проста і споріднена з історичними фортифікаціями. Про те, що мінарет був водночас і стратегічним об'єктом, свідчить той факт, що мечеті ранніх періодів часто

знаходились в складі фортець і стояли на найвищому пагорбі (це також стосується і хариджитських мечетей).

Пропорційна побудова мінаретів досить проста, в основі лежить сторона квадрату плану. На протязі формування і розвитку типів мінаретів магрибського типу вони поступово стають більш масивними, за часів османського панування спрощуються і набувають узагальненого характеру. Найбільшою виразністю відзначаються мінарети з пропорціями 1:5, де чотири частини займає нижній масивний ярус, одну верхній, а за модуль взято сторону квадрату плану.

В Алжирі ісламська архітектурна школа сформувалась під безпосереднім впливом мультикультуралізму, що призвело до одночасного існування в межах країни об'ємно-просторових композицій автентичного характеру запозичених з інших культур.

Порівняльний аналіз об'ємно-просторових композицій мечетей всіх трьох країн Магрибу (Марокко, Алжир, Туніс) засвідчив більше вираження регіонального типу магрибської мечеті в Марокко і Алжирі, причому подібність між об'ємно-просторовими композиціями мечетей Марокко і Алжиру більша, ніж Алжиру і Тунісу, що пояснюється спільністю правлячих династій і безпосередніми впливами Аль-Андалус.

На основі аналізу еволюції об'ємно-просторових композицій мечетей різних періодів і в різних містах, можна стверджувати, що найбільше ознаки національної ідентичності виражені в мечетях м. Тлемсен доби правління Альморавідів, Мерінідів і Абдалвадидів (Зіанідів). Об'ємно-просторові композиції історичних мечетей цих періодів найбільш подібні до історичних фортифікацій, і тому регіональна своєрідність, ідея монументальності і могутності в них максимально сконцентрована (Фото 1).

Фото 1. Мечеть Сіді Ель-Халуї, м.Тлемсен. З фондів К.Резги.

Можна стверджувати про поступовий відхід в ісламському будівництві до місцевих регіональних традицій, меншого масштабу і середньомасштабності фасадів.

В мечетях османської доби об'ємно-просторова композиція позбавляється своєї первісної ідеї фортифікаційного характеру, відбувається одночасне поєднання місцевих і привнесених османами композиційних прийомів, застосування нетипового для магрибської ісламської школи отинькування стін мечетей і мінаретів, зміна завершень мінаретів, що призводить до створення більш камерного, світського, а не монументального образу мечеті. Мінарети стають нижчими, приземкуватими, простішими, що відчувається і в спрощенні їх фасадного декорування. Це свідчить про те, що поєднання в одній споруді двох принципово різних ідей композиційної побудови, кардинально змінює образ споруди і її сприйняття.

Висновки. З метою визначення характерних типів мечетей, які репрезентують національну ідентичність архітектурної школи Алжиру, запропоновано застосувати метод системно-структурного аналізу, який дозволяє проаналізувати об'єкт дослідження на різних ієрархічних рівнях, визначити спільне і відмінне між мечетями різних періодів, а також між мечетями одного періоду і між мечетями різних країн на рівні композиційної побудови, архітектурно-конструктивних систем, інтер'єру, видів монументально-декоративного мистецтва.

Мечеті аналізуються від укрупненого містобудівного рівня (розташування в міському середовищі) до об'єктного (планування, композиційна побудова) і поелементного (складові елементи наземної частини мечеті, конструктивні системи, декоративне оздоблення фасадів і інтер'єрів). Потім співставляються ознаки мечетей на різних ієрархічних рівнях з архітектурною періодизацією і географією розташування, що дозволяє визначити національні ознаки та зовнішні впливи в ісламській архітектурній школі Алжиру.

Архітектурна періодизація мечетей Алжиру виглядає більш укрупненою порівняно з історичною періодизацією, оскільки орієнтована не на зміни в політичному устрої, а на появу змін в ісламській архітектурній школі. Всього можна виділити шість архітектурних періодів будівництва мечетей Алжиру, які виявляють генезу мечетей, поступовий відхід від арабських першозразків до місцевого магрибського типу, удосконалення його і відхід в бік декорування, на пізньому етапі – поява запозиченого типу османської купольної мечеті з розвиненим внутрішнім двором з фонтаном і галереями:

а) перший період (647 р.- сер. XI ст.) – характеризується поєднанням архітектурно-будівельних арабських, магрибських, персидських традицій,

домінуванням функціональності над декоративізмом, впливом давньоромської ордерної системи;

б) другий період (1052-1147 рр.) – характеризується синтезом магрибських і андалузських архітектурно-будівельних традицій, поступовим відходом від функціональності до декорування, появою мінаретів магрибського типу;

в) третій період (1121-1269) – характеризується особливим розвитком ісламських архітектурно-будівельних традицій, період найбільшого синтезу магрибських і андалузських традицій;

г) четвертий період (1147-1485) – характеризується поширеним будівництвом медресе, наслідування архітектурно-будівельних традицій попереднього періоду, завершенням формування ознак мечетей магрибського типу.

д) п'ятий період (кін. XV ст.-XVI ст.) – характеризується впливом іспанських і португальських архітектурно-будівельних традицій, декорування;

є) шостий період (1554-1830 р.) – характеризується поширенням типу купольної мечеті, османських архітектурно-будівельних традицій і їх поєднанням з магрибськими традиціями.

Основними автентичними типами мечетей Алжиру є магрибський тип і хариджитський тип (Фото 2,3).

Фото 2. Мечеть Ель-Мансура. З фондів К.Резги.

Фото 3. Мечеть м. Гардаїя з мінаретом (нагорі) в структурі міста.

Режим доступу:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/db/Ksar_Ghardaia_place_marché_1.jpg

Слід зазначити, що магрибський тип мечетей є автентичним не лише для Алжиру, а й для Марокко, де він є основним, тим більше, що магрибські військові династії походили з Марокко. Вплив цього типу мечетей відчувається навіть в суміжних країнах, зокрема в Тунісі і Лівії.

Список джерел

1. Ivashko Y., Rezga K. Specific features and issues of preserving the historic cities of Algeria – centres of islamic construction. *Wiadomości Konserwatorskie • Journal of Heritage Conservation*, № 58/2019, pp.143-147.
2. Ivashko Y, Rezga K. Specific features of the compositional construction of historical mosques of Algeria as the basis for their preservation and restoration in the original form. *Wiadomości Konserwatorskie • Journal of Heritage Conservation*, № 61/2020, pp.80 -84.
3. Ivashko Y., Kuzmenko T., Li S., Chang P. The influence of the natural environment on the transformation of architectural style. *Landscape architecture and Art*. Volume 15, Number 15, 2020. P. 101-108. DOI: 10.22616/j.landarchart.2019.15.11
4. Orlenko M., Ivashko Y. The concept of art and works of art in the theory of art and in the restoration industry. *Art Inquiry. Recherches sur les arts*. Vol. XXI. 2019. P. 171-190.

5. Sandu I., Deak Gy., Ding Y., Ivashko Y., Sandu A.V., Moncea A., Sandu I.G. Materials for Finishing of Ancient Monuments and Process of Obtaining and Applying. *International Journal of Conservation Science*, Volume 12, Issue 4, 2021, pp. 1249-1258.

Ph.D. **Rezga Kouider**, D.Sc., Professor **Slieptsov Oleh**, D.Sc., Professor **Dyomin Mykola**, D.Sc., Professor **Tovbych Valerii**, Ph.D., Associate Professor **Haraborska Yulia**, Kyiv National University of Construction and Architecture

NATIONAL FEATURES OF MOSQUES OF ALGERIA

The authors analyzed the specifics of the formation of the Islamic school of architecture in Algeria.

The architectural periodization of the mosques of Algeria looks more consolidated compared to the historical periodization, as it is not focused on changes in the political system, but on the emergence of changes in the Islamic architectural school. In total, six architectural periods of the construction of mosques in Algeria can be distinguished, which reveal the genesis of mosques, the gradual departure from Arab prototypes to the local Maghreb type, its improvement and departure towards decoration, at a late stage - the appearance of a borrowed type of Ottoman dome mosque with a developed courtyard with a fountain and galleries:

a) the first period (647 - middle of the 11th century) - characterized by a combination of Arab, Maghreb, and Persian architectural and building traditions, the dominance of functionality over decorativeism, the influence of the ancient Roman order system;

b) the second period (1052-1147) is characterized by the synthesis of Maghrib and Andalusian architectural and building traditions, a gradual shift from functionality to decoration, and the appearance of Maghrib-type minarets;

c) the third period (1121-1269) is characterized by a special development of Islamic architectural and building traditions, the period of the greatest synthesis of Maghreb and Andalusian traditions;

d) the fourth period (1147-1485) is characterized by the widespread construction of madrasahs, imitation of the architectural and building traditions of the previous period, and the completion of the formation of features of Maghrib-type mosques.

e) the fifth period (end of the 15th century - 16th century) - characterized by the influence of Spanish and Portuguese architectural and building traditions, decoration;

g) the sixth period (1554-1830) - characterized by the spread of the domed mosque type, Ottoman architectural and building traditions and their combination with Maghreb traditions.

The influence of the authentic Maghreb type of mosques for Morocco and Algeria on neighboring countries, in particular, on Tunisia and Libya, is observed.

Keywords: mosques; Algeria; national features; Morocco; Algeria; Tunisia; Libya.

REFERENCES

1. Ivashko Y., Rezga K. (2019) Specific features and issues of preserving the historic cities of Algeria – centres of islamic construction. *Wiadomości Konserwatorskie • Journal of Heritage Conservation*, № 58, pp.143-147. doi:10.17425/WK58ALGERIA {In English}
2. Ivashko Y., Rezga K. (2020). Specific features of the compositional construction of historical mosques of Algeria as the basis for their preservation and restoration in the original form. *Wiadomości Konserwatorskie • Journal of Heritage Conservation*, № 61, pp.80 -84. doi: 10.48234/WK61ALGERIA {In English}
3. Ivashko Y., Kuzmenko T., Li S., Chang P. (2010). The influence of the natural environment on the transformation of architectural style. *Landscape architecture and Art*. 15(15), 101-108. DOI: 10.22616/j.landarchart.2019.15.11 {In English}
4. Orlenko M., Ivashko Y. (2019). The concept of art and works of art in the theory of art and in the restoration industry. *Art Inquiry. Recherches sur les arts*. XXI, 171-190. DOI:10.26485/AI/2022/24/16 {In English}
5. Sandu I., Deak Gy., Ding Y., Ivashko Y., Sandu A.V., Moncea A., Sandu I.G. (2021). Materials for Finishing of Ancient Monuments and Process of Obtaining and Applying. *International Journal of Conservation Science*, Volume 12, Issue 4, pp. 1249-1258. INT J CONSERV SCI 12, 4, 2021: 1249-1258 {In English}